

**ՎԱՆԻԿ ԲԱԲԱՋԱՆՅԱՆ
(ԵՊՀ)**

**1919 թ. ՄԱՅԻՍԻ 28-ի ԱԿՏԸ ԵՎ
ՀԱՅ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Առաջին աշխարհամարտում թուրքիայի պարտությունը Հայաստանի Հանրապետության համար բացեց զարգացման նոր հորիզոններ: Բաթումի պայմանագրով ավանդական թշնամու կողմից պարտադրված սահմանների ընդարձակումը և պատմական տարածքներից միացյալ և անկախ պետության ստեղծումը դարձավ հայ քաղաքական մտքի գործունեության հիմնական առանցքը:

1919թ. մայիսի 28-ին, ՀՀ անկախության առաջին տարեդարձի օրը, կառավարությունը հրապարակեց «Միացյալ և Անկախ Հայաստանի անկախության մասին» և «Հայաստանի հողերի համալրման մասին» օրենքները: Ինչքանով էր հասունացած մայիսի 28-ի ակտը և նրա հանդեպ ի՞նչ դիրքորոշում որդեգրեցին հայ քաղաքական կուսակցությունները:

Խոսելով Հայաստանը միացյալ հռչակելու անհրաժեշտության մասին Ալ. Խատիսյանը նշում է, որ «Երևանը դարձած էր հայության քաղաքական կենտրոնը, որ պետք է միավորեր հայկական բոլոր հատվածները»¹: 1919թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին տեղի էր ունեցել Ռուսահայաստանի ամբողջացումը. հայկական զորքերը կանգնած էին Ջուլֆայում, Չինգիլում և Կարաուրզանում²: Իսկ ըստ Ռուբենի, մայիսի 28-ի ակտը «մասամբ ի նկատի ուներ թրքահայ բաղձանքներին բավարարել և վերացնել թրքահայ Ազգային հողերի և Հայրենակցական միությունների այն զաղափարը, որ ներկա Հայաստանը իրենց խորթ «Արարատյան Հանրապետություն է»³:

1919թ. մայիսի 7-ին ՀՀ անկախության առաջին տարեդարձի տոնակատարությանը պատրաստվելու համար ստեղծվել էր կառավարչական միջվարչական հանձնախումբ՝ Հանրային կրթության նախարար Գևորգ Մելիք-Ղարաբյոզյանի գլխավորությամբ, որը մայիսի 23-ին կոչով դիմեց Հայաստանի քաղաքացիներին՝ արժանավայել կերպով նշելու տոնը⁴: Կառավարության մայիսի 26-ի և 27-ի նիստերում քննարկվեցին համապատասխանաբար «Միացյալ և Անկախ Հայաստանի անկախության մասին» և «Հայաստանի հողերի համալրման մասին» օրինագծերը և հաստատվեցին: Մայիսի 27-ին թիվ 1427 գրությամբ վարչապետի պաշտոնակատար Ալ. Խատիսյանը տեղեկացրեց Արևմտահայոց Գործադիր Մարմնին, որ մայիսի 28-ից վերջինս իր 12

¹ Ալ. Խատիսյան, ՀՀ ծագումն ու զարգացումը, Բեյրութ, 1968, էջ 150:

² Ա. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, 1993, էջ 262:

³ Ռուբեն, Հայ յեղափոխականի մը հիշատակները, Թեհրան, 1982, էջ 151:

⁴ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. Դ - 199, ց. 1, գ. 219, ք. 1:

ներկայացուցիչներին ուղարկի խորհրդարան՝ նիստերին մասնակցելու համար⁵։ Հաջորդ օրը՝ մայիսի 28-ին տոնակատարության ժամանակ կատարվեց ընդունված օրենքների հրապարակումը։ Ալ. Խատիսյանը ընթերցեց Միացյալ Հայաստանի հռչակագիրը, որում մասնավորապես նշվում էր. «Հայաստանի ամբողջությունը վերականգնելու և Հայ ժողովրդի լիակատար ազատությունը ու բարգավաճումը ապահովելու համար Հայաստանի կառավարությունը, համաձայն բովանդակ հայ ժողովրդի կամքի և ցանկության հայտարարում է, որ այսօրվանից Հայաստանի բաժան-բաժան մասերը մշտնջենապես միացած են իբրև անկախ պետական միություն»⁶։ Ակտի ընթերցումից հետո խորհրդարանն ընդունեց արևմտահայ 12 ներկայացուցիչներին⁷։

Միացյալ Հայաստանի հռչակագիրը ողջունեց ՀՀԴ Բյուրոն, որի հայտարարագրում նշվում էր. «Այսուհետև չկան այլևս «բռնավորների ձեռքով զոհված սահմանները», այլ կա և պիտի մնա առհավետ մեկ Անբաժան ու Միացյալ Հայաստան ու մեկ և ամբողջացած Հայ ժողովուրդ»⁸։ Դաշնակցական և պետական գործիչ Ս. Վրացյանը գտնում է, որ 1919թ. մայիսի 28-ի ակտով «Անկախ և Միացյալ Հայաստանի գաղափարը միս ու արյուն ստացավ և սեփականությունը դարձավ բոլոր հոսանքների և կուսակցությունների, որոնք կանգնած էին Հայաստանի անկախության տեսակետի վրա»⁹։

Ի տարբերություն Դաշնակցության, հայ քաղաքական մյուս կուսակցությունները (խորհրդարանական և ոչ խորհրդարանական) սվիններով ընդունեցին Միացյալ Հայաստանի հռչակագիրը և արևմտահայ պատգամավորների մոտեցր խորհրդարան։

1919թ. հունիսի 4-ին, շուրջ մեկամսյա արձակուրդից հետո, տեղի ունեցավ Հայաստանի խորհրդի նիստը, խիստ լարված տրամադրությամբ։ Սոցիալ-դեմոկրատների խմբակցության կողմից Գ. Ղարաջյանը կարդաց հայտագիրը, որով սոցիալ-դեմոկրատները հրաժարվեցին Հայաստանի խորհրդի օրենսդրական աշխատանքներին մասնակցելուց՝ «արտաքին քաղաքականության ծայրաստիճան անզգույշ ու գրգռիչ, իսկ ներքին քաղաքականության միանգայն օրինազանց ու աշխարհավեր ընթացքի ամբողջ պատասխանատվությունը թողնելով այն հոսանքների վրա, որոնք հեղափոխական և ժողովրդական դիմակներով իրար դաշնակցած գործում են ժողովրդի գոյության և կենսական շահերի, այլև հեղափոխության նվաճումների դեմ»¹⁰։ ՀԺԿ խմբակցության կողմից Գ. Տեր-Խաչատրյանը մայիսի 28-ի ակտը և 12 թրքահայ պատգամավորների

⁵ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 243, ց. 1, գ. 6, ք. 164:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 198, ց. 1, գ. 4, ք. 3:

⁷ Միացյալ և Անկախ Հայաստան. Պատմական քայլը, Կ. Պոլիս, 1919, էջ 81:

⁸ Նույն տեղում, էջ 88-89:

⁹ Ս. Վրացյան, Անկախ և Միացյալ Հայաստան, Երևան, 1920, էջ 21:

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 404, ց. 1, գ. 9, ք. 2:

մուտքը խորհրդարան որակեց պետական հեղաշրջում և սահմանադրության խախտում¹¹։ Սոցիալիստ-հեղափոխականների կողմից Լ. Թումանյանը փորձեց կարդալ հայտագիրը, սակայն համատարած աղմուկի պայմաններում սոցիալ-դեմոկրատ, սոցիալիստ-հեղափոխական և ժողովրդական պատգամավորները հեռացան խորհրդարանի դահլիճից¹²։

Սոցիալ-դեմոկրատներն ու սոցիալիստ-հեղափոխականները մերժում էին անկախությունը պաշտպանելով Ռուսաստանի հետ միության գաղափարը։ Այսպես, 1919թ. օգոստոսին Ալեքսանդրապոլում կայացավ սոցիալիստ-հեղափոխականների կուսակցության հայաստանյան կազմակերպությունների 1-ին խորհրդակցությունը, որը, անկախության հարցի կապակցությամբ ընդունեց Ա. Խոնդկարյանի բանաձևը, որի համաձայն «Հայաստանի հարցը ոչ մի դեպքում չի կարող լուծվել այդ երկրի լիակատար անկախությամբ, որ անկախության հարցի վերաբերյալ ղեկավարող շրջանների քաշած ծրագրերն ու իրագործման ձևերը տանում են Հայաստանի դեմոկրատիային դեպի ֆիզիկական բնաջնջում ու լիակատար կործանում։ Ռուսի Հայաստանի դեմոկրատիայի շահերը պահանջում են վերամիացնել այս եռկոամաստ (ընդգծումը մերն է) ռամկավար Ռուսաստանի հետ»¹³։

Առավել հակասական և երկակի դրսևորումներ ունեցավ ՀԺ կուսակցությունը։ Դեռ 1918թ. նոյեմբերից ՀԺԿ-ն ՀՀԴ-ի հետ գտնվում էին կռալիցիայի մեջ և շատ հարցերում գործում էին համաքայլ։ Այսպես, 1919թ. ապրիլի 27-ին դաշնակցական և ժողովրդական խմբակցությունների միասնական օրինագծի շնորհիվ խորհրդարանը ուղարկվել էր արձակուրդ¹⁴, իսկ ապրիլի 27-ից հունիսի 4-ը ընկած ժամանակաշրջանում օրենսդրական լիազորություններ ստացած կռալիցիոն կառավարությունը հաստատել էր 99 օրինագիծ, որից 96-ը՝ միաձայն¹⁵։ ՀԺԿ Հայաստանի Կոմիտեի պաշտոնաթերթ «Ժողովուրդը» մայիսի 28-ին զարդարված էր «Կեցցե Միացյալ, Անկախ և Ազատ Հայաստանը» կարգախոսով¹⁶, իսկ չանցած մի քանի օր նույն թերթը մայիսի 28-ի ակտը բնորոշել էր որպես պետական հեղաշրջում՝ կատարված քաղաքական և նեղկուսակցական շարժառիթներից դրդված¹⁷։ Հունիսի 2-ին կառավարության նիստում Հանրային կրթության նախարար Գ. Մելիք-Ղարաբյոզյանը հայտնել է, որ ներկա չի եղել այն նիստին, երբ որոշում է ընդունվել 12 տաճկահայերին խորհրդարան

¹¹ «Ժողովուրդ», 11 հունիսի 1919:

¹² Նույն տողում:

¹³ «Սոցիալիստ-հեղափոխական», 4 սեպտեմբերի 1919:

¹⁴ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 404, ց. 1, գ. 63, թ. 3:

¹⁵ «Ժողովուրդ», 11 հունիսի, 1919:

¹⁶ «Ժողովուրդ», 28 մայիսի, 1919:

¹⁷ «Ժողովուրդ», 1 հունիսի, 1919:

հրավիրելու մասին¹⁸: Հետագայում, 1934թ. գրած հուշերում Մելիք-Ղարաբյոզյանը այն միտքն է հայտնել, թե «տոնակատարության օրը, երբ խառնախառն ընթերցել է հռչակագիրը, ինքը կարդացել է իր ազգը (ազգանունը-Վ.Բ.) և շատ հուզվել, որովհետև բացակա է եղել կառավարության այդ նիստում»¹⁹: Իսկ իր հարցին, իբր, խառնախառն պատասխանել է. «Ես ակտը Ձեր փոխարեն եմ ստորագրել: Վախենում էի, որ եթե չլինեք Ձեր ստորագրությունը՝ Վերմիշևը չէր ստորագրի»²⁰: Արխիվային նյութերի ուսումնասիրությամբ պարզվել է, որ կառավարության մայիսի 26-ի և 27-ի նիստերում իսկապես Մելիք-Ղարաբյոզյանը ներկա չի եղել, նրան փոխարինել է փոխնախարար Դ. Հովհաննիսյանը²¹: Բայց միակողմանի չլինելու համար բերենք այլ փաստեր: Այսպես, «Ժողովուրդ» թերթի հաղորդմամբ, «Միացյալ և Անկախ Հայաստանի անկախության մասին» և «Հայաստանի խորհրդի համալրման մասին» օրինագծերը հաստատվել են հետևյալ ծայներով՝ 5 կողմ, 1 դեմ, 1 ձեռնպահ և 6 կողմ 2 դեմ²²: Իսկ 1919թ. հունիսի 25-ին Երևանում կայացած ՀԺԿ Հայաստանի Կոմիտեի նիստից պարզվում է, որ կառավարության անդամ ժողովրդական նախարարներից զույգ օրինագծերի տակ ստորագրել է միայն Արդարադատության նախարարի պաշտոնակատար Դ. Չմշկյանը, որի համար էլ հեռացվել է ՀԺԿ շարքերից²³: Ուստի, անհիմն ենք գտնում Գ. Մելիք-Ղարաբյոզյանի մեղադրանքը Ալ. խառնախառնի հասցեին: Միաժամանակ իրականությունից հեռու է Ա. Վրացյանի այն տեսակետը, թե «Ժողովրդական նախարարները հոժարակամ ստորագրել էին մայիսի 28-ի ակտը»²⁴:

ՀԺԿ-ի դիրքորոշումը այս խնդրում ավելի շատ կրում էր հակադաշնակցական բնույթ: Ժողովրդականները դեմ էին ակտի կատարման ձևին և խորհրդարանի կազմը 12 արևմտահայ պատգամավորներով համալրելուն: Եթե դրան ավելացնենք, որ վերջիններս դաշնակցական էին, ապա միանգամայն պարզ է դառնում ՀԺԿ կուսակցության դժգոհության հիմնական պատճառներից մեկը. գոռեռագած ուղանակցական խորհրդառանաեան խմբակցությունը մառ թե ուշ դառնալու էր կոալիցիոն կառավարության «զեռեզմանաիտոո»: Պատահական չէր, որ ՀԺԿ 2-րդ համագումարը (1919թ. սեպտեմբեր) ընդունած ծրագրի Ազգային հարցին նվիրված բաժնում իր նպատակը

¹⁸ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 199, ց. 1, գ. 14, թ. 121:

¹⁹ Բանբեր Հայաստանի արխիվների, Երևան, 2002, քիվ 1, էջ 94:

²⁰ Նույն տեղում:

²¹ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 199, ց. 1, գ. 14, թ. 112:

²² «Ժողովուրդ», 11 հունիսի 1919:

²³ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 404, ց. 1, գ. 38, թ. 2:

²⁴ Ա. Վրացյան, նշվ. աշխ., 1993, էջ 281:

հռչակեց Միացյալ և Անկախ Հայաստանի ստեղծումը սեփական ծովային ելքով²⁵:

Արտախորհրդարանական կուսակցություններից մայիսի 28-ի ակտին արձագանքեցին սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյանները և հայ ռամկավարները: Սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյանների Թիֆլիսի մասնաճյուղի պաշտոնաթերթ «Գործավորը» ակտը որակեց ծանր ոճիր թուրքահայ և ռուսահայ ժողովուրդների գերագույն և միահեծան իրավունքների դեմ²⁶:

Հայ ռամկավարների Հայաստանի Կենտրոնական խորհուրդը հունիսի 4-ին խորհրդարանի նախագահությանը ուղղած բողոքագրում նշում էր, որ ակտով կառավարությունը ոչ թե կմիացնի երկու Հայաստանները, այլ կխորացնի երկու հատվածների միջև վիհը²⁷: Ռամկավարների նման դիրքորոշման պատճառներից մեկն էլ այն էր, որ «մենք Հայաստանի լուծված հարցը մեր ձեռքով կտանենք և կխրենք ռուսական հիվանդոտ տիղմի մեջ, քանզի դաշնակիցները դեռ չեն ճանաչել Անդրկովկասյան հանրապետությունների անկախությունը Ռուսաստանից»²⁸: Ռամկավարների 2-րդ Շրջանային ժողովը (1919թ. դեկտեմբեր) «Միացյալ Հայաստանի գաղափարը ընդունեց որպես նյութական անհրաժեշտություն հայ ժողովրդի համար, սակայն նրա իրականացման ձևը՝ Մայիսի 28-ի ակտը որակեց որպես Երևանի կառավարության քաղաքական սխալ և բռնաբարություն թուրքահայ իրավունքների»²⁹:

Այսպիսով, մայիսի 28-ի ակտը չընդունած քաղաքական կուսակցություններին կարելի է բաժանել երկու խմբերի: Նրանց մի մասը՝ սոցիալ-դեմոկրատ մենչևիկները և սոցիալիստ-հեղափոխականները չէին ընդունում Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարը, քանզի հենց հիմքից դեմ էին Հայաստանի անկախությանը:

Մյուս մասը՝ ժողովրդականները, հայ ռամկավարները և սոցիալ-դեմոկրատ հնչակյանները, ընդունելով միացյալ պետության ստեղծման անհրաժեշտությունը, դեմ էին դրա կատարման ձևին՝ Մայիսի 28-ի ակտին: Այլ կերպ ասած, վերջիններիս բողոքը ավելի շուտ կրում էր նեղկուսակցական բնույթ:

Անդրադառնալով խնդրի իրավական կողմին՝ կարծում ենք, որ համազգային նշանակություն ունեցող Մայիսի 28-ի ակտը ավելի հեղինակավոր կլիներ, եթե ընդունվեր ոչ թե կառավարության, այլ խորհրդարանի կողմից: Գրչի մեկ հարվածով, առանց ընտրությունների օրենսդիր մարմնի անդամների թվի ավելացումը համարում ենք մասնակի նահանջ ժողովրդավարության դիրքերից և այդ

²⁵ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 4033, ց. 7, գ. 17^ա, ք. 3:

²⁶ «Գործավոր», 9 հունիսի, 1919:

²⁷ «Վան-Տոսպ», 8 հունիսի, 1919:

²⁸ «Հայաստանի Ձայն», 9 հոկտեմբերի, 1919:

²⁹ ՀԱԱ, ֆ. 7 - 424, ց. 1, գ. 45, ք. 17:

կապակցությամբ առանձին դեպքերում չեն դին ենք համարում ընդդիմադիր կուսակցությունների դժգոհությունները:

Այս ամենով հանդերձ Մայիսի 28-ի ակտը հանդիսանում է հայոց պատմության նշանավոր իրողություններից: Բազմադարյա խարխալումներից հետո հայը, իր հայրենիքի մի անկյունում ստեղծելով անկախ պետություն, պատրաստակամություն էր հայտնում տեր կանգնելու մնացած պատմական տարածքներին: